

הרב יוסף בלאה

משגיח רוחני

ברכת קדושת היום בתפילת יום הכפורים*

לשון חתימת הברכה האמצעית בכל חמשת התפלות של יום הכפורים — „מלך מוחל וסולח לעונותינו ולעונות עמו בית ישראל ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה, מלך על כל הארץ, מקדש ישראל ויום הכפורים“, שבולל שלש חתימות מופרדות, משונה מהחתימה בברכה האמצעית שהיא ברכת קדושת היום של יתר הימים טובים ושבת. שבכולם יש רק חתימה אחת, מקדש השבת, או מקדש ישראל והזמנים. ורק כשיום טוב חל בשבת, החתימה כוללת שניהם — מקדש השבת וישראל והזמנים, על פי מסקנת הסוגיא בביצה (דף יז.) כדברי רבי. ולפי בית הלל ובית שמאי, לברכת קדושת היום יש רק חתימה אחת, וחולקים אם אומרים שמונה ברכות (בית שמאי), או שמזכירים יום טוב בתוך ברכת קדושת היום של שבת, אבל מסיימים רק בשבח (ב"ה).

ברם כראש השנה מסיימים בשתי חתימות, „מלך על כל הארץ, מקדש ישראל ויום הזכרון“, אלא שמסתבר שזה נובע מתפילת מוסף בראש השנה, ששם יש חיוב להוסיף בחפלה ברכות מלכיות זכרונות ושופרות, וברור לכל התנאים בסוגיא בראש השנה (דף לב.) שיש רק חשע ברכות בתפלת מוסף, והמחלוקת אם כוללים מלכיות אם קדושת השם או קדושת היום. והפסק כרבי עקיבא — וכולל מלכיות עם קדושת היום. ואותו נוסח של החלק האחרון של מלכיות של מוסף הועבר לברכה של קדושת היום בכל תפלות היום, מלך על כל הארץ (מלכיות) מקדש ישראל ויום הזכרון (קדושת היום). וקשה, מה ענין מלכיות ליום הכפורים. ודוחק מאד לומר שבא ממוסף של יום הכפורים של יובל.

ובכלל קשה החתימה הראשונה, מלך מוחל וסולח וכו', שלא נזכרה בגמרא. וצריך להבין מה טיבה. ועיקר הנוסח שלנו (עם שינויים) נמצא במסכת סופרים (פי"ט הל"ו), וממש כלשונו בסדר רב עמרם גאון ובמחזור ויטרי ובטור. אבל בסידור רב סעדיה גאון וכן הרמב"ם בהלכות תפלה (פ"ב הל"ז) כותב, ביום הכפורים מתפלל בכל תפלה מחמש תפילות שבע ברכות, שלש ראשונות ושלש אחרונות ואמצעיות מעין היום, וחותרם בכל אחת מהן מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הכפורים. ואינו מזכיר מלך מוחל וסולח וכו'. בסדר תפלות כל השנה

* המאמר נכתב אחרי הלמוד בעין בסוגיא יחד עם בני היקר ר' בנימין אברהם נ"י, וחלק חשוב מהרעיונות שכתבתי הם משלו. והי רצון שנוכה להמשיך ללמוד ולחדש יחד, בעזהשי"ת.

של הרמב"ם [בסוף ספר אהבה] יש סתירות בדבריו. במקום אחד כותב כדבריו בהלכות תפלה, ובמקום שני מסיים הברכה, מלך על כל הארץ, מלך מוחל וסולח וכו', מקדש ישראל ויום הכפורים, שלש חתימות כנוסח שלנו, אלא שמחליף הסדר ומתחיל במלכיות. וכסדר הזה של הרמב"ם כן הוא נוסח סידורי תימן עד היום. ובמקום שלישי מסיים, מקדש ישראל ויום הכפורים כסיום שאר יום טובים, וצ"ע.

ואפשר לאמר שמלך מוחל וסולח וכו' אינה ברכת קדושת היום של יום הכפורים, אלא ברכת הוידוי, הגמרא ביומא (דף פז:): לגבי מחלוקת רב ושמואל אודות נעילה מביאה מחלוקת התנאים, שרבי מאיר סובר מתפלל שבע ומסיים בוידוי. ולפי חכמים, אם רצה לחתום בוידוי חותם. ועיין ברש"י ור"ח גירסאות שונות. ואפשר לפרש, שחתימת וידוי אינה במקום חתימת קדושת היום, אלא שאומרים שחיהן. והמאירי מביא יש אומרים שמפרש כן להדיא. אלא שרש"י מפרש חתימת וידוי — הקל הסולחן. וגם בעל המאור שנוטה לשיטת רב סעדיה גאון שבנעילה חותמים בוידוי, גם כן מצטט הנוסח הקל הסולחן, וזה דוקא בנעילה. ונראה לומר, שבחזרת הש"ץ, שהוידוי באמצע הברכה הרביעית, אז מובן הסיום בוידוי ובקדושת היום. אבל בתפילת היחיד שאומר וידוי לאחר שמסיים כל התפלה, אין חתימת וידוי במקומו. וכן הוא בסדר רב עמרם גאון, שבנעילה מסיים וידוי של נעילה של השליח ציבור בברכת המלך הסולחן, אבל לא ביחיד.

הערוך השלחן מפרש לשון מסובך במחבר (באורח חיים סימן תר"ז סעיף ה'), בתפלת מנחה ערב יום הכפורים אינו חותם בוידוי שאחריה. שבשלמא ביוה"כ עצמו אין צריך חתימה על הוידוי, שהרי כבר אמר מלך מוחל וסולח וכו'. אבל בעיוה"כ, שהתפלל תפלת חול, הייתי אומר שיחתום, קמ"ל דלא. אבל אינו ברור מדבריו שחתימה זו באה בתורת חתימה של וידוי, אלא, שאם כבר אמרה שוב אין צורך בחתימה אחרת לוידוי, שהלשון כולל גם כן וידוי.

והיה נראה להסביר ענין חתימה זאת, שבאמת הברכה האמצעית היא רק ברכה של קדושת היום של יום הכפורים, אלא שיש שינוי בין קדושת היום של יום הכפורים לבין קדושת היום של יתר ימים הטובים, שמלבד קדושת היום של איסור מלאכה, יש גם קדושת היום של יום צום. ומדאורייתא אין עוד תענית ציבור מלבד יום הכפורים. אבל בתעניות גשמים, בתעניות האמצעיות והאחרונות, יש גם כן איסור מלאכה. ועיין בגמ' תענית (דף יב:): שלומד איסור מלאכה בתענית צבור מפסוק ביזאל. ועיין בשיעורים לזכר אבא מרי ז"ל של מורנו ורבינו הגרי"ד סלוביצ'יק שליט"א, שמסביר החילוקים בין ארבע הצומות (ותשעה באב בתוכם) לבין שאר תעניות צבור. ולפי דבריו, איסור המלאכה של תענית צבור תלוי בבדיקת העבירות, הכרוכה בתשובה ובכפרה. מהרמב"ם בפרק א' מהלכות תעניות נראה,

שעיקר התענית היא הזעקה, שהיא מדרכי התשובה. ואם כן, החלות שם „יום תענית“ ו„יום תשובה ובקשת כפרה“, היינו הך. ואפשר, שדברי הרמב"ם בפרק ב' מהלכות תשובה הלכה ז', יום הכפורים הוא זמן תשובה לכל, ליחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל. לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתוודות ביום הכפורים וכו', יסודם ביום הכפורים בתורת תענית צבור, שחיוב עינוי אינו רק באיסורי אכילה ושתייה, אלא גם חיוב מיוחד לעשות תשובה ביום הכפורים, מלבד מצות התשובה של כל השנה כולה. ואם עצומו של היום מחייב אותנו לעשות תשובה, אז הכרת הקב"ה כמוחל וסולח, שמקבל התענית והתשובה שלנו, מהוה חלק-עצמי מקדושת היום. והנה מלשון הרמב"ם בהל' שביתת עשור (פ"א הל"ו), שמשמע שדין תוספת יוה"כ חל בעיקרו בחורת תוספת של התענית, ורק שלאחר מכך חל ממילא דין התוספות גם לגבי איסור מלאכה, נראה להדיא שיש ענין בפנ"ע של קדושת היום של יוה"כ שנקבע על ידי התענית, ועיין בשיטת הרי"ף בתענית, שיש דין תוספת בתענית צבור, שיש חלות שם של יום התענית שנתפס בתוספת, אשר זה גלמד מתוספת יום הכפורים. ולפי דבריו, ברור שתענית צבור אינו רק הנהגה, אלא חלות שם בעיצומו של יום. ואם המקור לדבריו הוא מדין תוספת יום הכפורים, אז יוצא פשוט שיום הכפורים בחורת יום של תענית הוא חלק אינטגרלי של קדושת היום, מה שאינו כן באף אחד משאר הימים הטובים.*

וענין חתימת „מלך כל הארץ“ בתפלת יום הכפורים, אפשר לפרש שבא מזה שיוה"כ הוא היום אחרון מעשרת ימי התשובה, וכמו שמסיימים בברכה השלישית „המלך הקדוש“, במקום הקל הקדוש [ברכות דף יב:]. אלא שלכאורה די לדין זה בהזכרת מלך, ולפי הנוסח שלנו, כבר ישנה להזכרת „מלך“ בהתחלת החתימה. מלך מוחל וסולח וכו'. ומענין, שכל המפרשים מביאים את הלשון „הקל הסולח“, בקשר לגמרא הדנה על חתימת הוידוי. ובסדר רב עמרם גאון, שכבר הזכרנו, לשון החתימה הוא — המלך הסולח. ויותר נראה, שענין המלכיות של ראש השנה בתורת יום הדין, [שסוף סוף הרי נכללו מלכיות וקדושת היום בברכה אחת, ולא זכרונות ושופרות], שייך גם כן ביום הכפורים, שהוא ג"כ יום הדין לבינונים, לפי המימרא של רב כרספדאי בראש השנה (דף טז:), שנקבע להלכה ברמב"ם בהלכות תשובה (פ"ג הל"ג) בשינוי קצת. ועיין ברמב"ן בפירושו לחומש בפרשת אמור [ויקרא פרק כ"ג פסוק כ"ד] שכתב, שראש השנה הוא, יום דין ברחמים, ויום הכפורים הוא יום רחמים בדין.

ולפי דברינו, נראה לבאר המחלוקת שבין נוסחתנו שמתחילה במלך מוחל וסולח, ואחר כך — מלך על כל הארץ לבין נוסח תימן (על פי הרמב"ם) שמהפך את הסדר, שעיקר קדושת יוה"כ הוא בחורת יום תענית ותשובה, ובלשון הרמב"ן — יום רחמים, אלא שבקדושת היום של מלכיות [דין] מתחיל מקודם, והוי המשך

של ענין קדושת היום דראש השנה. ולפיכך, לפי הדעה האחת, מתחילים בהתחלת הקדושה, שענין הרחמים בא רק אח"כ להמתיק את הדין. ולפי הדעה השנית, יש להתחיל בעיקר קדושת יום הכפורים — קדושת רחמים שהוא יום תענית ותשובה.

* הערה: לפ' רש"י יש עוד מקור לחתימת מלך מוחל וסולח וכו'. המשנה בסוטה דף מ: ברכות כהן גדול כיצד... ומברך עליה שמונה ברכות... ועל מחילת עון ורש"י מפרש אתה בחרתנו שחותם מלך מוחל וסולח לעונותינו ולעונות עמו וכו' ועיין ביומא דך סח: ולפי פירושו אפשר לומר שאנו מתפללים כמו שמתפלל הכהן גדול אלא שהרמב"ם בפירוש המשניות ובהל' עבודת יוה"כ פ' ג', הל' י"א מפרש סלח לנו אבינו כי חטאנו וחותם בה מוחל עונות עמו ישראל ברחמים והרמב"ם לשיטתו בהלכות תפלה שאין חתימה של מלך מוחל וסולח בתפלת יוה"כ ברם הירושלמי בסוטה מביא חתימת הרמב"ם נגד פירוש רש"י.